

تحلیل ساختار قافیه و ردیف در دوبیتی‌های کرمانی شهرستان شهر بابک

فاطمه ریاحی^۱، عطا محمد رادمش^۲
(تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۲۷، تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۸/۲۰)

چکیده

یکی از رایج‌ترین قالب‌های شعری در بومی سروده‌های استان کرمان به ویژه شهرستان شهر بابک دوبیتی است. قافیه و ردیف نیز مهم‌ترین ابزار افزایش موسیقی کناری و بیرونی در شعر هستند. که در شعر سنتی فارسی و قالب دوبیتی جایگاه ویژه و ثابتی دارند. در این مقاله علاوه بر معرفی دو بیتی‌های عامیانه شهر بابکی به تحلیل ساختار قافیه و ردیف پرداخته شده است. قافیه در دوبیتی‌های عامیانه شهر بابکی همانند سایر لهجه‌ها بر اساس نزدیکی تلفظ حروف ساخته شده است نه یکسان بودن حرف قافیه که در دوبیتی‌های رسمی زبان فارسی رایج است. قافیه در بیش از ده درصد دوبیتی‌های عامیانه شهر بابکی به صورت مثنوی گونه است. قافیگی حروف هم مخرج مثل م و ر یا م و ن، ل و ر در دوبیتی‌های عامیانه شهر بابکی از بسامد بیشتری برخوردار است. اندکی بیش از یک سوم دو بیتی‌های عامیانه شهر بابکی با ردیف همراه هستند. اکثر دو بیتی‌ها با ردیف «فعلی» آمده اند و فقط ۵ درصد آنها دارای ردیف غیرفعلی هستند. داشتن ردیف علاوه بر اینکه موسیقی کناری و بیرونی شعر را افزایش می‌دهد برای تاکید و تثبیت موضوع حایز اهمیت است و باعث دلنشینی و افزایش زیبایی لفظی و معنوی شعر می‌شود. از طرف دیگر آوردن ردیف فعلی تاکید بر پویایی و حرکت دارد.

واژه‌های کلیدی

قافیه، ردیف، دوبیتی، شهر بابک، کرمان

۱- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، نجف آباد و هیات علمی واحد انار، f.reyahi56@gmail.com، ۰۹۱۳۶۱۳۰۲۲۳
۲- استاد یار. زبان و ادبیات فارسی، عضو هیات علمی واحد نجف آباد

مقدمه

ادبیات عامیانه یا فلکور در مقابل فرهنگ رسمی است. مجموعه‌ای ارزشمند است که خالق آن ذهن مردم ابتدایی و بیسواد است و در بین توده‌ی مردم و در کنار ادبیات رسمی، به صورت زنده و فعال به حیات خود ادامه می‌دهد. هر چند ممکن است در آغاز تصور شود که ادبیات عامیانه از وزن و قافیه و سایر قواعد و اصول شعر رسمی پیروی نمی‌کند اما در واقع این گونه نیست و اشعار عامیانه نیز از آهنگ و وزن و سایر اصول شعری برخوردارند، به طوری که با شنیدن آن توده‌ی مردم به لذت هنری و ادبی می‌رسند. در این مقاله ساختار قافیه و ردیف از که مهم‌ترین عوامل در ایجاد لذت ادبی و زیبایی مؤثرند. در دوبیتی‌های شهربابکی مورد بررسی قرار گرفته است.

روش تحقیق در این مقاله در مباحث نظری کتابخانه‌ای است و تحلیل دوبیتی‌ها بر اساس روش تحلیلی توصیفی بررسی شده است. در گردآوری اشعار شهر بابکی از روش میدانی استفاده شده است.

این مقاله تلاش می‌کند تا با انتخاب ۲۰۰ دوبیتی از مجموعه دوبیتی‌های عامیانه شهربابکی که حدود ۶۰۰ دوبیتی است که توسط بنده جمع‌آوری و چاپ و نشر پیدا کرده است به تجزیه و تحلیل این دوبیتی‌ها به روش توصیفی - تحلیلی به این سوال پاسخ دهد که

ساختار قافیه و ردیف در دوبیتی‌های عامیانه شهربابک چگونه است. بر این اساس می‌توان چند فرضیه را عنوان کرد:

بیش از نیمی از دوبیتی‌های عامیانه شهربابک علاوه بر قافیه از ردیف نیز برخوردارند.

آوردن ردیف‌های طولانی باعث افزایش زیبایی و دلنشینی اشعار و افزایش موسیقی کناری شعر و تاثیرگذاری بیشتر شده است.

پیشینه تحقیق

در مورد نقش قافیه و ردیف در شعر فارسی در کتاب‌های عروض و قافیه مباحث زیادی آمده است و همگان از آن آگاهند اما در مورد نقش قافیه و ردیف در اشعار عامیانه نیز پژوهش‌هایی انجام گرفته است که از آن میان می‌توان به کتاب‌هایی اشاره کرد: ۱- تحلیل وزن شعر عامیانه فارس از امید طبیب زاده که در سال ۱۳۸۲ از سوی نشر نیلوفر منتشر شد ۲- بررسی وزن شعر عامیانه فارسی از نقی وحیدیان کامیار در سال ۱۳۵۷ از سوی نشر آگاه در تهران انتشار پیدا کرد. و همچنین به مقالاتی در این زمینه می‌توان اشاره کرد از جمله مقاله‌ای با عنوان وزن اشعار عامیانه همدانی توسط مائده میرطائی و پریسا کیانی در نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی در سال ۹۵ منتشر شده است و مقاله‌ای دیگر با عنوان تحلیل ساختار قافیه و ردیف در دوبیتی‌های عامیانه شهرستان سوادکوه توسط مرتضی محسنی و عارف کمر

پشتی در اردیبهشت ۹۴ در فصل نامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین منتشر شده است.

کلیات

دوبیتی

دوبیتی از قالب‌های شعری است که مصراع اول، دوم و چهارم آن هم قافیه است و وزن آن معمولاً مفاعیلن، مفاعیلن، مفعولن یا «مفاعیلن، مفاعیلن مفاعیلن» بحر هزج مسدس محذوف یا مقصور است.

دوبیتی از قالب‌های شعری است که از دیرباز در بین طبقه عامه رواج بسیار داشته است. شمس قیس رازی بارها به علاقه و اشتیاق بسیار مردم به شنیدن دوبیتی اشاره کرده است (شمس قیس رازی، ۱۳۳۵: ۱۰۷ و ۱۰۸) اهمیت و توجه به دوبیتی در بین مردم بیسواد و عامی شاید به دلیل وزن راحت تر دوبیتی در مقایسه با رباعی و سایه اوزان باشد.

دوبیتی‌های عامیانه بخشی از میراث فرهنگی تلقی می‌شوند که ریشه در اعتقادات و باورهای یک ملت دارند و از دانش، اندیشه و عواطف انسانی سرچشمه می‌گیرند و به صورت سینه به سینه و شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند و در این روند از شرایط حاکم بر زندگی مردم نیز متأثر می‌گردند. (افروغ ۱۳۸۷) طبیب زاده اعتقاد دارد فهلویات یا اشعار محلی امروز ایران بازمانده اشعاری هستند که در پیش از اسلام در ایران رواج داشته اند و وزن آن‌ها

عروضی نبوده است پس از اسلام برخی از این اشعار مانند دوبیتی‌های باباطاهر به تدریج فارسی و عروضی شده اند (طیب زاده، ۱۳۹۲)

دوبیتی‌های عامیانه شهر بابک

دوبیتی از قالب‌های شعری است که دیرباز مورد توجه مردم شهر بابک قرار گرفته است. این دوبیتی‌ها سروده‌ی شاعرانی بی نام و نشان است که سینه به سینه از گوشه تا امروز نقل شده اند. این دوبیتی‌های محلی غم‌ها، شادی‌ها، آمال و آرزوها، عشق و هجران را با زبانی ساده و دلنشین بیان می‌کند.

دوبیتی‌های محلی شهر بابک از نظر ساختار تفاوت چندانی با دوبیتی‌های دیگر ندارند و همانند دوبیتی‌های رسمی از چهار مصراع تشکیل شده‌اند. وزن عروضی آن‌ها با وزن سایر دوبیتی‌ها تفاوتی ندارد. البته به این معنی نیست که مردمانی که این دوبیتی‌ها را سروده‌اند وزن عروضی می‌دانستند بلکه آن‌ها بر اساس ریتمی که می‌خواندند آن‌ها را در این قالب ریخته‌اند. بنابراین باید گفت نوایی که خواننده انتخاب می‌کند و نوازنده می‌نوازد. عوامل اصلی تعیین کننده‌ی وزن شعر در دوبیتی‌های عامیانه شهرستان شهر بابک است. اکثر اوقات این دوبیتی‌ها با نواختن نی و آوازی که مخصوص خواندن این دوبیتی‌ها است همراه هستند.

ویژگی‌های این دوبیتی‌ها

مهمترین ویژگی دوبیتی‌های محلی سادگی

و وصف الحال بودن آنهاست. این دوبیتی‌ها هم از نظر صنایع لفظی و هم از نظر صنایع معنوی کاملاً ساده و بدون پیچیدگی هستند. دوبیتی‌های محلی شهرابک فاقد تشبیهات پیچیده و نادر و استعارات دور از ذهن و کنایه و ایهام و سایر صنایع لفظی هستند.

شاید علت این سادگی لفظ و معنی زندگی ساده و روستایی آنها باشد و سرایندگان آنها برای رفع نیاز روحی آنها را سروده اند. «شعر عامه و از جمله دوبیتی‌ها در حقیقت تاریخ و فرهنگ زنده و گویای مردمی است که احساس و عاطفه را به صورت کاملاً بدیهی و دست نخورده‌ای مطرح می‌کنند. وضع بیان و اسلوب ابلاغ و معانی از جهت القاء به دیگران آنقدر ساده و طبیعی است که هر خواننده‌ای می‌تواند حالات عاطفی و اشارات درونی گوینده‌ی این متن را به درستی دریابد» (ناصح، ۱۳۷۳: مقدمه، ص، ک). این‌ها چکیده‌ی سخنان مردم در طی قرن‌ها و سالهاست که بر روی هم انباشته شده و در نهایت به صورت یک کنایه کوتاه، یک داستان عبرت‌انگیز و یا یک شعر عاشقانه‌ی پرسوز و گداز در آمده است. هر کدام از این‌ها دنیایی عمیق و ژرف است که تمایلات و روابط انسانی را به خوبی نشان می‌دهد. (رضوی، ۱۳۷۷)

غم غربت، عشق و محبت گاهی هجران و گلایه از دوری معشوق، آرزوهایی که ساده و به دور از تجملات زندگی‌اند. مثل آرزوی زیارت

ائمه یا آرزوی وصال، شکایت از تنهایی و غم غربت و خدمت سربازی و شادی از ازدواج برادر یا نزدیکان حرف دل کسانی است که این گونه ترانه‌ها را با عمق وجود فریاد می‌کنند. شاید این گونه ترانه‌ها از نظر ادبی ارزش چندانی نداشته باشند اما از نظر آشنایی با آداب و رسوم و مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و گویش‌شناسی و بسیار حائز اهمیت است.

قافیه شمس قیس در المعجم می‌گوید «سخن بی‌قافیت را شعر نشمرند اگر موزون افتد، قافیه واژه‌ای است عربی که در لغت به معنی از پی رونده است. (فرهنگ معین) و در اصطلاح کلمات آخر ابیات است که آخرین حروف اصلی آنها یکی است. به شرط آنکه کلمات آخر ابیات است که آخرین حروف اصلی آنها یکی است به شرط آنکه کلمات عیناً تکرار نشده باشد. به تعبیر دیگر قافیه عبارت است از مجموعه‌ی مصوّت و صامت مشترک که در پایان واژه‌های نامکرر آخر مصرع یا بیت تکرار می‌شوند. (مددی، ۱۳۸۵: ۱۶۸)

هرچند قافیه در دوبیتی‌های عامیانه‌ی شهر بابکی ممکن است همانند قافیه در دوبیتی‌های رسمی و با همان ویژگی‌ها نیامده باشد. اما نمی‌توان نقش قافیه را در جهت حفظ موسیقی شعر و ایجاد لذت و به خاطر سپردن شعر نادیده گرفت.

ردیف

به واژه یا واژه‌هایی که به صورت مکرر و بدون هیچ تغییری در آخر بیت‌ها بعد از قافیه می‌آید گفته می‌شود. شفيعی کدکنی ردیف را از ویژگی‌های شعر ایران می‌داند و از قول نجفقلی میرزا در درّه نجفی آنرا چنین تعریف می‌کند «بدان که ردیف عبارت است از کلمه‌ای یا بیش‌تر که مستقل باشد و در لفظ و بعد از قافیه‌ی اصلی به یک معنی تکرار یابد (شفيعی کدکنی ۱۳۷۰: ۱۲۳)

در زبان فارسی ردیف از قدیمی‌ترین روزگاران در شعر فارسی وجود داشته است. از جمله شعر مردم خراسان در هجو اسدبن عبدالله که دارای ردیف است اگرچه قافیه‌ی آن درست نیست از ختلان آمذیه/ برو تباه آمذیه/ آواره باز آمذیه/ خشک و نزار آمذیه وجود ردیف در ترانه‌های قدیمی نشان می‌دهد که ردیف جزئی از ساختمان ظاهری و فرم شعر فارسی است. (همان: ۱۳۳)

اگرچه ردیف محدودیتی را که قافیه برای شعر ایجاد کرده بود بیشتر می‌کند اما باعث افزایش موسیقی شعر است.

بحث و بررسی

قافیه سازی در دوبیتی‌های عامیانه کرمانی شهر بابک

قافیه در دو بیت‌های عامیانه شهر بابکی و دیگر گویش‌ها، بر اساس نزدیکی تلفظ حروف انجام می‌شود نه بر اساس یکسان بودن حروف

روی که در شعر سنتی فارسی اصل است (کمرپشتی، ۱۳۹۰: ۴۷۷-۴۸۵) در شعر سنتی اختلاف حرف روی و تبدیل آن به حروف هم مخرج از عیوب قافیه (کفاء) محسوب می‌شود (مددی، ۱۳۸۵: ۱۹۷) اما در گویش‌های محلی چنین قافیه‌هایی معیوب نیستند چون تمام تلاش شاعر عامه صرف حفظ موسیقی بیرونی و کناری شعر می‌شود. شعر عامه فقط از گوش نوازی وزن برخوردار است و یکسان سازی کلمات هم قرینه برای قافیه (محسنی، ۹۴: ۱۳۱).

پسینی گو من از گوگل اومد

سیاه چشم به گو دوختن دراومد

گرفته کاسه شیری سر دس

گوساله گو به مهر مادر اومد

گوگل: گله‌ی گاو که برای چرا به بیابان برده می‌شود.

حرف (ل) با (ر) هم قافیه شده است.

(حسینی موسی، ۱۳۹۵: ۱۳۴۸)

من و دلبر به توی یه ولایت

چطو هم را نمی‌بینیم چه باید

برم شاه نجف منزل بگیرم

که شاید دلبرم آید زیارت

(همان: ۱۱۳)

پسرعموی اردو رفته‌ی من

همه می‌گن پسر عموت می‌یایه

قوا آبی و شمش نقره‌ی من

قدمش بر هر دو چشم و دیده‌ی من

(همان: ۶۵)

پسینی که گله از بندر اومد

صدای کفش پای دلبر اومد

عروس خانم برو تو خونه بنشین

چراغ کور رفت و روشن اومد

(همان: ۶۴)

دلارومم ای دلاروم ای دلاروم

دل از تو ورکنم کی گیرم آروم

دل از تو ورکنم یاری بگیرم

که تا قدرم بدونه یار نادون

(ریاحی، ۱۳۹۵: ۵۸)

قافیه سازی دوبیتی بر شکل مثنوی

مثنوی از نظر شکل و ساخت ساده ترین قالب شعری است زیرا هر بیت آن قافیه‌ای جداگانه دارد. سرایندگان اشعار عامیانه نیز گاهی برای افزایش موسیقی مصراع‌های خود را دو تا دو تا هم قافیه می‌کردند.

در دوبیتی‌های عامیانه‌ی شهربابک نیز بیش از ده درصد آن‌ها ساختارشان مثنوی گونه است. نمونه‌هایی از دوبیتی‌های مثنوی گونه:

الا دایمی ندادی دختر را

تو گوش کردی سخن‌های زنت را

به قربون انار پر برت شم

به قربون دو جفت دخترت شم

(همان: ۲۰)

ول من رفت و دلم همراهی خود برد

به همراهیش نرفتم گردنم خرد

به همراهیش نرفتم نیمه رای^۱

نگفتم یار جونی کی می‌یایی

(همان: ۱۱۳)

گل باغ منی یا باغ مردم

گل باغ منی دورت بگردم

گل باغ من ایشالا بمونی

به امید تو کردم باغبونی

(همان: ۹۹)

استفاده از قافیه به شکل مثنوی در دوبیتی‌های عامیانه شهربابکی بیانگر روحیه شاد مردم این شهرستان است زیرا استفاده از قافیه مثنوی موسیقی متن را افزایش می‌دهد و این ویژگی همراه می‌شود با استفاده بیشتر از صنایع لفظی و معنوی که این نوع دوبیتی‌ها را شادتر و لذت بخش تر می‌کند. شاید یکی از دلایل تغییر قافیه در این نوع دوبیتی‌ها حسن تعلیل است که شاعر در بیت دوم به آن پرداخته است. در واقع مصراع سوم معلول است مثل این دوبیتی:

سر کوه بلند الماس الماس

مرادم را بده یا حضرت عباس

مرادم را بده که بی مرادم

که خرمن کوفتم و مشتاق بادم

(همان: ۷۹)

شاعر از حضرت عباس می‌خواهد که مرادش را بدهد، حسن تعلیل آن را در مصراع سوم آورده است. شاعر با تغییر قافیه به حسن تعلیل زیبایی دسترسی یافته است. مصراع سوم تعلیل است و مصراع چهارم علت آن و در واقع جوابی است که برای مصراع سوم آورده شده است.

تکرار کلمات قافیه

گاهی در دوبیتی‌های عامیانه‌ی شهربابک

ور این راه می‌روی سبیب نجینی
برای بزهی دوریم گذشتم
(ریاحی، ۱۳۹۵: ۱۳)

دوبیتی‌های متفاوت (سه بیتی ها)

در دوبیتی‌های عامیانه‌ی شهر بابکی شاهد نمونه‌ای از دوبیتی هستیم که با دوبیتی‌های معمولی متفاوت است و به صورت سه بیتی درآمده است. این سه بیتی‌ها نظم خاصی دارند و از قواعد و اصول منظم و یکسانی در نوع قافیه و ردیف پیروی می‌کنند. قافیه در این سه بیتی‌ها به این صورت است که بیت اول از نظر قافیه شبیه مثنوی است و دو بیت آخر از نظر قافیه شبیه دوبیتی است یا اینکه دو بیت اول قافیه‌اش همانند دوبیتی است و بیت آخر شبیه مثنوی.

از مجموع ۲۰۰ دوبیتی بررسی شده هشت دوبیتی با این روش به کار رفته است و حدود چهار درصد از دوبیتی‌های محلی شهر بابک به کار رفته‌اند و اینک نمونه‌ای از این گونه اشعار:

بکن کفشت بیا ور روی قالی
بکن کفشت بیا در خونه‌ی من

بده دسمال دستت یادگاری
بده دسمال دستت رو بشورم

به آب زمزم و صابون خالی
(همان: ۴۲)

خدایا عاشق زارم تو کردی
درخت گل بودم در باغ شاهون
درخت گل بودم در باغ شاهون

به خاک کوچه پامالم تو کردی

دیده می‌شود کلمه‌ای که در مصراع دوم به عنوان قافیه به کار رفته است ناگهان در مصراع چهارم همان کلمه تکرار می‌شود و حکم ردیف پیدا می‌کند. یعنی قافیه‌ی مصراع دوم در ارتباط با مصراع اول قافیه و در ارتباط با مصراع چهارم ردیف است. چون تکرار شده است موارد متعددی از این گونه دوبیتی‌ها می‌توان مشاهده کرد که به نمونه‌هایی از آن در این جا اشاره می‌شود.

درو کن تا دروزارت ببینم
به دمبال سرت خوشه بچینم
به دمبال سرت خوشه نباشه
گلی از باغ تو توشه بچینم
(حسینی، ۱۳۹۵: ۲۲۶)

اگه یار منی ترک سفر کن
شترداری نکن کار دگر کن
اگه خواهی شتر داری کنی ول
برو فکر دلارومی دگر کن

(همان: ۲۲۷)
گاهی هم کلمه‌ی قافیه در مصراع اول و چهارم تکرار می‌شود.
بنالم تا دل نالون خبر شه

بنالم دلبرم از خونه در شه
بنالم هموچونی در چنگ استاد
بنالم دلبرم شاید خبر شه
(همان: ۲۳۸)

موارد متعددی از این نوع قافیه مشاهده می‌شود. دوبیتی ۱۵، ریاحی ۱۰
از ایجه تا به تهرون لاله کشتیم
میون لاله‌ها سبیبی گذشتم

درخت گل بودم حالا خزونم

جدا گشتم زیادی مهر بونم

(همان: ۵۴)

ردیف در دوبیتی‌های عامیانه شهر بابکی

کلمه، ترکیب یا جمله‌ای مستقل است که پس از قافیه می‌آید و عیناً در پایان بیت و در یک معنا تکرار می‌شود. (همان: ۱۶۸)

مهم‌ترین نقش ردیف افزایش موسیقی کناری و بیرونی شعر است، هر چقدر ردیف طولانی‌تر باشد شعر موزون‌تر و زیباتر جلوه می‌کند و ارزش موسیقایی آن بیشتر است و برای شنوندگان لذت بخش‌تر است.

ساختار ردیف را در دوبیتی‌های عامیانه شهر بابک می‌توان از ۶ جهت بررسی کرد که عبارتند از:

الف: ردیف‌های فعلی

ردیف فعلی

ردیف ضمیر و فعل

ردیف فعل و ضمیر

فعل و اسم

فعل و حرف

فعل و ضمیر و فعل

ب: ردیف‌های غیر فعلی

ردیف فعلی

ردیف فعلی یکی از پرکاربردترین ردیف‌ها در دوبیتی‌های عامیانه شهر بابکی است. این

ردیف باعث تاکید و افزایش موسیقی در این دوبیتی هاست و باعث می‌شود ذهن مخاطب منتظر بماند تا شاعر کلماتی که پشت سرهم در بیت آورده است با ردیف منظم کند. از مجموع ۲۰۰ دوبیتی ۶۷ دوبیتی دارای ردیف فعلی است یعنی دقیقاً یا به عبارتی ۳۳ درصد از دوبیتی‌های عامیانه شهر بابکی همراه با ردیف فعلی است که درصد بسیار بالایی را به خود اختصاص داده است. برای نمونه مواردی از آن ذکر می‌شود.

آزی بالا هیاهویی می‌یایه

صدای برّه آهویی می‌یایه

شوم صیاد و بنشینم کمیش

آزی گلزار عجب بویی می‌یایه

اگه بارون گرون بودیم رفتیم

اگه نامهریون بودیم رفتیم

شما در خونه بون خود بمونین

که ما بی خونه بون بودیم رفتیم

(همان: ۱۵)

اگه حور و پری آیه نمی‌خوام

سهیل و مشتری آیه نمی‌خوام

به غیر از اون ول شیرین زبونم

اگه ماه در زمین آیه نمی‌خوام

(همان: ۱۶)

اگه صد مادیون بور داری

اگه همچین رستم زور داری

اگه ملک جهان بخشم برایت

که آخر منزلی در گور داری

(همان: ۱۶)

شاعر دوبیتی‌های عامیانه از هر ردیف فعلی

ردیف فعل و ضمیر

نوع دیگری از ردیف در دوبیتی‌های عامیانه شهرباکی فعل و ضمیر است که این ضمیر بعد از فعل می‌آید و باعث افزایش موسیقی کناری و بیرونی و تشویق مخاطب به شنیدن ادامه‌ی دوبیتی می‌شود.

از مجموع ۲۰۰ دوبیتی چهار مورد از این نوع ردیف مشهود است. که گاهی بعد از تکرار دو فعل ضمیر هم آمده است در این صورت موسیقی کناری افزایش یافته است برای نمونه:

برو رو بون نگا کن اودم من
برو شکر خدا کن اودم من
همون نذری که داری با خداوند
برو نذرت ادا کن اودم من
(همان: ۲۷)

پسینی رو به دهنو می‌روم من
به پاپوس ول نو می‌روم من
اگه دونم ول نو بار کرده
دو منزل را به یه شو^۱ می‌روم من
(همان: ۴۳)

کشکی سرمه ناز می‌شدم من
سیاهی چشم مهناز می‌شدم من
شنیدم مشت میهناز رفته نیریز
به کشکی خاک نیریز می‌شدم من
(همان: ۳۶)

دوبیتی ۱۴۵ هم از این نمونه است. در مجموع هر چهار ردیفی که از این نمونه است قافیه من تکرار شده و تاکید شاعر روی من است. دو درصد از دوبیتی‌ها از این نمونه اند.

۱. شب

برای افزایش موسیقی شعر و زیبایی و جذابیت آن استفاده کرده است و همچنین در پی تاکید بر روی فعلی است که آن را ردیف قرار داده است. مثل ابیات بالا که تاکید روی آمدن، رفتن، نخواستن یا داشتن است.

ردیف ضمیر و فعل

به کار بردن انواع ضمیر در کنار فعل موجب طولانی شدن ردیف و افزایش موسیقی کناری و بیرونی و زیباتر شدن شعر می‌شود. به عنوان نمونه:

بسی آید بهار و ما باشیم
به رویت لاله زار و ما نباشیم
بسی آید رفیقان و مهیا
به این کوه‌ها شکار و ما نباشیم
(همان: ۲۸۰)

به کشکی سوزن دست تو بودم
میونجی نازه و شست تو بودم
اجل اوامد که جونم را بگیره
ندادم جون که پایست تو بودم
(همان: ۳۶)

پسینی منزلم کوی تو باشه
طناب خیمه ام موی تو باشه
شبی که حاجیان بر حج رسیدن
زیارت کردنم روی تو باشه
(همان: ۴۴)

در مجموع از ۲۰۰ دوبیتی ۱۵ مورد از این نوع ردیف دیده می‌شود و در حدود ۷/۵ درصد از دوبیتی‌های عامیانه شهرباکی از این نمونه است.

فعل + اسم

کاربرد فعل و اسم هم باعث افزایش موسیقی کناری و بیرونی شعر می‌شود و شاعر عامیانه از این روش برای افزایش موسیقی شعر و تثبیت معنی و تاکید استفاده کرده است برای نمونه:

چرا امروز و فردا می‌کنی ول

چرا غم به دلم جا می‌کنی ول

رسیده موعد روز جدایی

چرا گریه‌ی مدارا می‌کنی ول

(ریاحی، ۱۳۹۶: ۴۷)

پسرعامو پسندت کردم امروز

شکر بردی به قندت کردم امروز

تو که مردی نبودی توی مرد

به یه شستی بلندت کردم امروز

(همان: ۴۲)

دوبیتی ۱۵۷ نیز از این نمونه است. در مجموع

از ۲۰۰ دوبیتی ۳ مورد یعنی ۱/۵ درصد از این

نوع در ردیف استفاده کرده است. ۵ فعل + حرف

+ ضمیر یا حرف یا به تنهایی)

گاهی شاعر عامیانه شهرابکی بعد از فعل با

حرف استفهام سوالی را مطرح می‌کند. این روش

برای تاکید و افزایش موسیقی شعر بهره می‌برد.

در واقع این سوال همان استفهام انکاری است

که برای تاکید به کار رفته است.

ازی^۱ کوچه گذر کردی بری^۲ چی؟

دل زارم خبر کردی بری چی؟

به روی زخم خود خفتیده بودم

که زخم کهنه تر کردی بری چی؟

(همان: ۱۴)

الا دختر تو مادر داری یا نه؟

نشونی از برادر داری یا نه؟

همون بوسی که دادی کنج دالون

نمی‌دونم به خاطر داری یا نه؟

(همان: ۲۲)

دوبیتی ۱۵۸ و ۸۴ هم از این نمونه‌اند و بعد از

فعل با حروف استفهام سوالی مطرح شده است

در مجموع از ۲۰۰ دوبیتی چهار مورد به این

شکل از ردیف بهره برده‌اند که شامل دو درصد

مجموع دوبیتی‌هاست.

فعل + ضمیر + فعل

برای تاکید بیشتر شاعر عامیانه دو فعل را تکرار

می‌کند که گاهی ضمیری هم بین این دو فعل به

کار می‌رود. کاربرد دو فعل چه با ضمیر یا بدون

آن قطعاً باعث افزایش موسیقی کناری و بیرونی

شعر است و شعر را دلنشین‌تر و موکدرتر می‌کند.

اگر حور و پری آیه نمی‌خوام

سهیل و مشتری آیه نمی‌خوام

به غیر از اون ول شیرین زبونم

اگه ماه در زمین آیه نمی‌خوام

(همان: ۱۶)

پسینی الودا کردیم و رفتیم

دل از دلبر جدا کردیم و رفتیم

نداشتیم توشه‌ی راه غریبی

توکل بر خدا کردیم و رفتیم

(همان: ۴۳)

در مجموع از ۲۰۰ دوبیتی ۷ مورد (۳/۵ درصد)

با ردیفی به این شکل به کار رفته است.

۰۱. از این

۰۲. برای

ردیف غیر فعلی

کاربرد ردیف غیر فعلی شاید به اندازه ردیف فعلی رواج نداشته باشد اما از ردیف غیر فعلی مثل ضمیر، حرف یا اسم هم در موارد متعدد استفاده شده است.

اگه مایی^۱ به زیر ابر تا کی

مسلمون شو به دین گبر تا کی

اگه دونی که عاشق کشتنی هس

بُکش ای بی مروّت صبر تا کی؟

(همان: ۱۷)

از اون بالا می‌پایه فلفل من

میون هر دو زلفش منزل من

میون هر دو زلفش گل بکارین

که تا آرزوش نمونه تو دل من

(همان: ۱۱)

پسینی اول مایه^۲ خدایا

دلّم اَغصه پر آیه^۳ خدایا

رفیقون می‌روند سوی ولایت

به پایم کندهی شایه خدایا

(همان: ۴۳)

در دوبیتی‌های شماره‌ی ۵۷، ۸۳، ۱۱۰، ۱۰۶،

۱۲۳، ۱۲۷ و ۱۴۵ واژه‌ی «من» در دوبیتی ۱۳۵

واژه‌ی «تو» به عنوان ردیف به کار رفته است.

در مجموع از ۲۰۰ دوبیتی ۱۱ مورد (۵ درصد)

از دوبیتی‌ها با قافیه غیر فعلی آمده است.

نتیجه‌گیری

دوبیتی‌های محلی شهر بابک از نظر حروف

۱. ماهی

۲. ماهه

۳. شاهه

مشترک قافیه با دوبیتی‌های رسمی متفاوت هستند، قافیه در دوبیتی‌های عامیانه‌ی شهر بابک بر اساس نزدیکی مخرج حروف است و حروف روی یکسان نیستند. در گویش‌های محلی قافیه سازی‌های این چنینی عیب شمرده نمی‌شود و این هنر عامه است که ضمن حفظ موسیقی شعر و رعایت وزن، اشعارشان از گوش نوازی برخوردار است و قافیه از نظر شنیداری زیباست. هم مخرجی حروف «ر با ل» و «ی با ر» و «م با ن» و «س با ز» از بسامد بیشتری برخوردار است. قافیه سازی «ال با ار» تداعی کننده غم و رنج‌های مردم این سرزمین است. اما قافیه «س با ز» برای بیان شادی بکار رفته است. قافیه‌سازی با دو حرف «ت و د» در دوبیتی‌های شهر بابک برای رساندن پیام و خبر استفاده شده و تداعی کننده‌ی غم هجران عاشقی است. شاعر عامه با انتخاب چنین هجاهایی که دارای کشش و توالی نیست هر چه سریع‌تر از غم و غصه نجات پیدا کند.

قافیه در بیش از ده درصد دوبیتی‌های عامیانه‌ی شهر بابک مثنوی گونه است.

با توجه به مطالبی که گذشت و بررسی‌های انجام شده دوبیتی‌های عامیانه شهر بابک دارای ردیف هستند و از این میان تنها پنج درصد ردیف غیر فعلی دارند. استفاده از ردیف فعلی علاوه بر افزایش موسیقی شعر تداعی کننده‌ی کار و تلاش است.

منابع

- افروغ، محمد (۱۳۸۷)، علی در ترانه‌های عامیانه، فصلنامه فرهنگ مردم، ش ۱۳۱:۱۲.
- حسینی موسی، زهرا (۱۳۹۵)، بومی سروده‌های شهربابک، کرمان، انتشارات مرکز کرمان شناسی.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۴)، کاربرد و ویژگی دوبیتی در بومی سروده‌های ایرانی، مجله ادب پژوهی، شماره ۳۲، صص ۱۰۰-۶۳.
- رازی، شمس قیس (۱۳۶۰)، المعجم فی معایید اشعار العجم، به کوشش مدرس رضوی، چاپ سوم، تهران، نشر زوار.
- رضوی، سیده شجاع (۱۳۷۷)، زبان شناسی و سبک شناسی در ادبیات عامه، چاپ زوار.
- ریاحی، فاطمه (۱۳۹۵)، دوبیتی‌های عامیانه شهربابک، کرمان، انتشارات ولی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۰)، موسیقی شعر، چاپ سوم، تهران، نشر آگاه.
- کمر پشته، عارف (۱۳۹۰). «وزن و قافیه در دوبیتی‌های مازندرانی» مجموعه مقالات اولین همایش ملی ادب محلی و محلی سرایان ایران زمین. یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی صص ۴۸۴-۴۷۷.
- محسنی، احمد (۱۳۸۲)، ردیف موسیقی شعر، مشهد، نشر دانشگاهی فردوسی.
- محسنی، مرتضی، تحلیل ساختار قافیه و ردیف در دوبیتی‌های مازندرانی شهرستان سوادکوه.
- مددی، حسن (۱۳۸۵)، عروض و قافیه، تهران، تیرگان.
- ناصح، محمد مهدی (۱۳۷۳)، شعر دلبر، مشهد، محقق.
- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۵۷)، بررسی وزن شعر فارسی، تهران، آگاه.